

тәсілдерін көрсетіп берді. Ол «баланы толық жауап беруге әдеттендіру керек», - дейді. Сөйтіп, оқытушы көркемдеп оқытудың жаңаша жолдарын ұсынып, мұғалімдерден соны іс-әрекеттерді талап етеді. «Балалар дұрыс оқи алмай, қиналған жерде мұғалім өзі оқып, көрсету лайық», - дейді [2].

Сонымен қазіргі таңдағы жаңалықтар жүйесі ретінде қаралып отырған жаңа технологияларды ескінің айналып келуінен немесе өзгеріске түсіп, қайталануынан туған әдіс-дәстүрлер деп қараймыз. Осыған байланысты В.Г.Белинский: «Ең ескі дүниені жаңамен байланыстырып өзгеше сипат беріп, жаңалық ашуға болады»-дейді [6]. Мысалы, В.Т.Шаталовтың тірек конспектілері бұрыннан қолданылып келе жатқанымен, мектептердің қазіргі даму жағдайына байланысты «жаңа» бір әдіс-тәсіл ретінде, яғни белгілі бір өзгерістерді өмірге енгізу арқылы мұғалімдердің жұмысында кеңінен пайдаланылып жүр.

Жаңа технологиялар ескі дәстүрдің нәтижесінде пайда болғанын дәлелдеуге тырысатын тағы бір пікір – А.Адамскийдің пікірі: «Тек аңқау немесе жаңылысқан адам ғана оқытудың жаңа инновациялық технологиялары дәстүрлі әдістің баламасы деп айтады» [6]. Яғни, ол дәстүрлі әдістің ешқашанда жойылып кетпейтінін немесе қолданыссыз қалмайтынын, дәстүрлі әдіс жаңа технологиялардың бастамасы екенін дәлелдейді. Осыған орай С.И.Ожегов былай дейді: «жаңа әдіс дегеніміз – бұрынғыға жақын немесе бұрынғылардың өзгеріске түсуі және бұрынғымен тікелей байланысып, олардың орнын басқан әдістер»-деген болатын [7].

Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр» - деген тұжырымын есте ұстар болсақ, айналып келгенде барлығы да ұстаздың қарым-қабілетіне, шеберлігіне, тапқырлығына, білімділігіне байланысты. Заман талабына сай ұстаз қалыптастыруда Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынұлы, М.Жұмбайұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Дулатұлылардың оқыту технологияларының басшылыққа алынуы – бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы //Астана, 2012.
2. Педагогикалық ғылыми мұра.-Алматы: Ан Арыс, 2009.-120 б.
3. Алтынсарин Ы. Таңдамалы педагогикалық мұралары. -Алматы: Рауан,1991. -196 б.
4. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. -Алматы: Ана тілі, 1992.-448 б.
5. Жұмбабаев М. Педагогика. -Алматы: Рауан, 1993.-112 б.
6. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования: - Москва:Педагогика, 1982.-150с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – Москва:Русский язык, 1978. -846 с.

А.БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

*Байгенжинова Ж.К.
информатика пәні мұғалімі, педагог-модератор,
педагогика ғылымдарының магистрі
Ұлытау облысы, Сәтбаев қаласының
«№ 7 жалпы білім беретін мектебі» КММ, Қазақстан*

ҚазКСР-дағы халық ағарту ісінің бірінші комиссары (1920-1921) Ахмет Байтұрсынұлы "Мұғалім – мектептің жаны» деген ұстанымды ұстанды. Қандай мұғалім, мектеп, яғни, оқушылардың білім сапасы мұғалімнің өзі қаншалықты дайындалғанына

және оның оқыту әдістерін қаншалықты меңгергеніне тікелей байланысты. Сондықтан, біріншіден, кез-келген мектепке мықты педагогикалық және әдістемелік дайындығы бар білікті мұғалімдер қажет. Екіншіден, оған барлық оқу құралдары, оқулықтар мен оқу құралдары қажет. Оқулықтар мен оқу құралдарынсыз оқыту туралы айту мүмкін емес. Оқыту сапасы оқулықтардың сапасына байланысты. Оқу ісінде табысты жұмыс істеуді қамтамасыз ету үшін мұғалімдерде оқу құралдарының барлық кешені болуы керек. Үшіншіден, мектепке игеруге жататын барлық материалдар реттелетін және жүйеленетін тиісті бағдарлама қажет.

Ыбырай Алтынсаринді өзінің рухани ұстазы санап қана қоймай, оның қызметін жалғастырған Ахмет Байтұрсынұлы бастаған қазақ зиялыларының көптеген белгілі өкілдері алғашқы білімдерін Алтынсариннің жанқиярлық адалдығы мен білім берудің қажеттілігіне терең сенімінің арқасында ашылған мектептерден алған [1].

Торғай уезінің тумасы А.Байтұрсынұлы да Ыбырай Алтынсарин негізін қалаған Орынбордағы төрт жылдық қырғыз (қазақ) мұғалімдер мектебін бітіріп, өмірін мәңгілік қазақ халқының ағарту ісімен, оның рухани дамуы жолындағы күресімен байланыстырады. Ахмет Байтұрсынұлының педагогикалық қызметі 1895 жылы Орынбор мұғалімдер мектебін бітірген кезден басталып, өмірінің соңына дейін оның ұлттық жаңғыруды көздеген барлық қоғамдық-саяси және мәдени қызметтерінен байланыстырды.

Оның барлық педагогикалық қызметі мектептегі оқу процесін жетілдіруге және жалпы білім беру мекемесінде педагогикалық процесті сауатты ұйымдастыра алатын білікті мұғалімді даярлауға негізделген. А.Байтұрсынұлының пікірінше, мектеп жұмысының жетістігі мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты, сондықтан мұғалімнің оқу орындарында кәсіби дайындығы кезінде мұғалімнің педагогикалық техниканы игеруіне, оқушылардың оқу процесін ғылыми негізде жүргізу қабілетіне ерекше назар аудару қажет.

Ахмет Байтұрсынұлының кәсіби даярлық мәселесі «Қазақша оқыту туралы» жұмысында тағы да айқындалды. Ол мұғалімге қойылатын негізгі талаптарды анықтайды, ең алдымен мұғалім жеке әдістемені жақсы білуі керек, балалардың психологиялық ерекшеліктерін, оқу процесінің теориялық негіздерін білуі керек. Оның идеясы мұғалімді даярлау кезінде психологиялық, педагогикалық және әдістемелік дайындыққа назар аудару керек деген ойға әкеледі. Мұның дәлелі оның сөздері: «...есіңізде болсын, кез-келген іс жақсы және тез жасалады, егер оны білімді адам жасаса» -деп нақтылады. Бұл тек физикалық еңбекке ғана емес, ақыл-ойға да қатысты. Балаларды оқытумен айналысатын адамдар әдістеме мәселелерін жақсы білуі керек. Оқыту мәселелерін жақсы білгісі келетіндер алдымен балаларға үйрететін барлық нәрсені өздері үйренуі керек. Екіншіден, олар табиғатты жақсы біліп, баланың көңіл-күйін сезінуі керек. Ол үшін балалардың туылғаннан бастап Физикалық және психикалық дамуы туралы бәрін білу қажет. Баланың ішкі жағдайын оның әрекеттерімен ажырата білу керек. Білімді халықтар арасында балаларды оқытумен педагогика ғылымында арнайы оқытылған адамдар айналысады. Бұл дұрыс, өйткені егер судья өзінің судьялық істерінде, ал дәрігер – медицинада оқытын болса, онда мұғалім одан да көп педагогикаға үйретілуі керек.

Ахмет Байтұрсынұлы оқу процесінің табыстылығының екінші факторы оқулықтар мен оқу бағдарламаларының болуы екенін атап өтті. Қазан айынан кейінгі кезеңде ҚазКСР Халық комиссариаты бұл мәселені шешуге ерекше назар аударды. Осы мақсатта 1920 жылы Кирревкомның халыққа білім беру бөлімі жанындағы Ғылыми комиссия ұйымдастырылды, ол оқулықтар мен ғылыми еңбектерді құрастыру және басып шығару бойынша міндеттер шеңберін анықтады [2].

Ахмет Байтұрсынұлы – 1912 жылы Орынборда жарық көрген алғашқы қазақ әліппесінің авторы. Жаңа әліпби мен әліпби қазақ халқының мәдени дамуы үшін аса маңызды болды.

Қазақ тіл білімін дамытуда Ахмет Байтұрсынұлының маңызы зор. VIII ғасырдан бастап қазақ даласында исламның таралуына байланысты араб жазуы біртіндеп егілді. Қазақ жазуы араб алфавитінде қазақ тілінің барлық дыбыстарын дәл бейнелеу үшін

қажетті көптеген әріптердің болмауына карамастан, араб графикасы негізінде өмір сүрді. Қазақ тілінің табиғатын терең зерттей келе, А. Байтұрсынов араб тілін негізге ала отырып, жаңа қазақ әліпбиін жасады. Ол латын және одан да көп орыс алфавитінің енгізілуіне қарсы болды, ол кезде қазақ тілінің даму қажеттіліктеріне жауап бермеді, оның грамматикалық және фонетикалық құрылымын көрсетпеді. 1924 жылы ол «Тіл білімі» еңбегін шығарды. Ол 1927 жылы өз сөзінде қазақ графикасының зигзагтары туралы айтты. Ол өз халқына әліпби берді, қазақ тілінің фонетикасы, морфологиясы, синтаксисінің негізін қалады, алғашқы оқулықтар жазды. ҚР Ғылым академиясының Тіл білімі институты А.Байтұрсынұлының есімімен аталды.

А.Байтұрсынұлының қазақ әдебиетінің тарихы мен әдебиет теориясы бойынша зерттеулерінде зор еңбегі бар. Мәселен, ол абайтанудың негізін қалаушы болды, Абай Құнанбаев шығармашылығының рөлі мен маңызы туралы алғашқы мақалалар жазу Байтұрсынұлыға бұйырды. Ол абайтанушылар, ауызша халық шығармашылығының тасымалдаушылары туралы жазды. 1920 жылы Қазанда «Баяншы» («әнші-әңгімешілер») кітабы жарық көрді. Қазақ әдебиеттануының қалыптасуында оның «Әдебиет теориясы» еңбегі маңызды рөлге ие болды. А.Байтұрсынұлы әдебиетте шындықты көру мен түсінудің ұлттық тәсілдерін көрсетудің белсенді жақтаушысы болды.

Оның «Қырық мысал» атты тұңғыш кітабы 1909 жылы жарық көрді. Онда автор Ресейдің отаршылдық саясатын, биліктің озбырлығын, зорлық-зомбылығын сынға алады. Эзоп, Ла Фонтен, Крылов, Абай шығармаларының дәстүрлі сюжеттерін негізге ала отырып, ол ұлттық ерекшеліктерге ие болған бірқатар төл туындылар жасады. Байтұрсынұлының азаматтық идея-арманын «Маса» кітабында – халықты білімге, еңбекқорлыққа баулу, өнердің өркендеуіне, мәдениеттің өркендеуіне ықпал ету. Ақын надандықтан, енжарлықтан, немқұрайлылықтан арылуға шақырады. Абайдың тәлім-тәрбиелік, сыншылдық дәстүрлерін жалғастырып, дамыта отырып, Байтұрсынұлы қазақ әдебиетін жаңа деңгейге көтерді.

Байтұрсынұлы – қазақ кәсіби журналистикасының негізін қалаушы. Абайдың қоғамды демократиялық жайластыру туралы идеяларын дамыта отырып, «Қазақ» газеті ұлттық сана-сезімді оятты, әлеуметтік-саяси сипаттағы, білім беру, ағарту және тұрмыс мәселелерін көтерді. Байтұрсынұлы негізінде жаңа әліпбидің авторы және реформаторы араб графикасы қазақ тіліне бейімделген және Қазақ жазуын дамытудағы елеулі ғылыми-мәдени жетістікке айналды.

А.Байтұрсынұлы «Қазақша оқыту туралы» мақаласында: «Білімге талпынбаған халық қанша бай болса да, біраз уақыттан кейін байлығы өркениетті халықтардың қолына өтеді» -деп ұрпағына ескертеді. Осы шығармасында «Халықтың тұрмысын жақсартуды дәл бала тәрбиесінен бастау керек, өйткені билік, басқару, халық тек біліммен түзеледі» деп есептеген [3].

Ахмет Байтұрсынұлының еңбектерінде жеке тұлғаның рухани дамуына, оның жас ұрпақ үшін ұлттың болашағы ретіндегі қажеттілігі мен маңыздылығына үлкен орын беріледі. Онда ол прогрессивті ғылыми идеяларды халықтық бұқараға жеткізушілерді көрді, жас ұрпақты адамгершілікке, халықтың мәдени әл-ауқатының өсуі, қазақ тілінің, оның әдебиетінің, ұлттық дәстүрлері мен салт-дәстүрлерінің өркендеуі мен дамуы шарты ретінде адами құндылықтарды сақтауға шақырды.

Қазақ халқының білім беру мәселелерін қамтитын барлық еңбектерінде белгілі педагог және Әділет үшін күрескер халықты білімге ұмтылуға, өнер мен мәдениетті игеруге шақырды. Бұл үндеуде-өз халқына және оның болашағына деген үлкен сүйіспеншілік пен жанашырлық, оның ерекше табиғи қабілеттеріне деген сенім, өз елін әлемдегі өркениетті мемлекеттердің қатарында көруге деген үміт.

Ахмет Байтұрсынұлы бастауыш мектептерді далалық және қалалыққа бөлу керек деп есептеді. Дала мектептері ауыл және болыс мектептеріне бөлінсін; ауылдарда оқу ана тілінде жүргізіледі және үш жылға созылады, болыстарда - орыс тілінде, оқу мерзімі екі жыл. Болыс училищелері ауылдық бастауыш мектептердің түлектерін қабылдайды. Қала

мектептері үш және бес сыныпты болуы мүмкін. Екі жылдық бастауыш орыс мектептерінің түлектері кейінірек классикалық және нақты гимназиялардың төменгі сыныптарына түсе алатындай етіп құрылуы керек. Бастауыш білім беруді осылай ұйымдастырғанда қазақ балаларының бастауыш мектепте алған білімі мұсылманша да, орысша да білім беруді жетілдіруге жақсы негіз бола алады [4].

Ахмет Байтұрсынұлы 1928 жылы Қазақстандағы тұңғыш жоғары оқу орнының ашылу салтанатында сөйлеген сөзінде «Университет – жоғары мәдениетті құрушы, ал жоғары мәдениет – адамзаттың ғылым мен техниканы барынша түсінуінің жиынтығы» деп айтты. Университеттің ашылуы, оның ойынша, біріншіден, қазақ жастарының білімдерін әрі қарай жетілдіруге және халқының жоғары мәдениетке қосылуына ықпал етеді; екіншіден, өркениетті елдермен қатар теңдік пен әділдікке жету, мәдени жағдайын көтеру – кез келген ұлттың дамуының кепілі; үшіншіден, бұл «Қазақстандағы жоғары білікті жұмысшылардың алғашқы ошағы» болады. Болашақ мамандарды оқыту мен тәрбиелеуде университетке қандай орасан зор рөл жүктеп, оның басымдықтарын, функцияларын мен міндеттерін айқындап бергенін көреміз. Қазақ халқының дарынды ұлы «Қазақ институтының ашылуы – халықтың жоғары мәдениетке қол жеткізудегі қажеттілігі» деп ой түйеді.

Педагогикалық қызметтің принциптерін қарастыруда А.Байтұрсынұлының, үш бағытты бөліп көрсетуге болады, оларды жүзеге асыру мұғалімнің күнделікті жұмысында қажет [5].

Бірінші бағыт ұстаздың өзі. Оның тұлғалық қасиеттері бір ғана мақсатқа – халықтың болмысын сақтау, ар-намыс пен абыройды дәріптеу, оқу-білімге бағындырылуы керек. Міне, шыншыл, мәдениетті, жан-жақты дамыған, адамгершілігі мол жаңа адамды тәрбиелеуге мүмкіндік беретіні осы. Ұстаз балаға тек үлгі-өнеге үйрете алады. Ахмет Байтұрсынұлы сондай ұстаз болды: өзін де, бостандығын да, тіпті өмірін де аямай, туған жері Қазақ еліне әділдікті орнатуға ұмтылды. Ал өз үлгісімен ол балаларға адамгершілікке, ізеттілікке қарсы шығудың, саясаткерлердің көзқарасын қабылдаудың, егер ол адамгершілік нормалардан алшақтап, халықтың мәдениетін бұзатын болса, оны қабылдаудың қажеті жоқ екенін көрсетті. Мұғалім іс-әрекетінің негізі психологиялық және әдістемелік негіздерін білуі керек, өйткені ол әрбір балаға интуитивті тәсілді табуды ғана емес, білімге сүйене отырып үйретеді. А.Байтұрсынұлының бұл саладағы ұраны мұғалім бала оқытпас бұрын «бәрін өзі үйренуі керек» деген сөзі деуге болады. Бүкіл оқу процесін басынан өткермей, мұғалім балаларға сабақты дұрыс жүргізе алмайды.

А.Байтұрсынұлының педагогикалық қызметінің екінші бағыты сапалы оқулықтарсыз, дидактикалық материалсыз білім беру мүмкін еместігіне бағытталған.

Міне, осы ұстаным негізінде ұстаз өзінің «Қырық мысал» атты тұңғыш кітабын жасады, онда Эзоп заманынан бері белгілі дәстүрлі әңгімелер қайта ойланып, 20 ғасырдың басындағы шындыққа барынша сәйкес келетін формада берілген. Осы және өзінің екінші кітабында А.Байтұрсынұлы ұлттық болмысты, мәдени мұраны сақтау қажеттігі туралы идеяларды; ғибратты шағын мәтіндер арқылы еңбексүйгіштікке, адалдыққа, мәдениетті сақтауға шақырып, енжарлық пен өтірік айтуды айыптады. Бұл кітаптарды оқу арқылы бала қоғамдағы өмірдің негізгі принциптерін біле алады. Ол басқа да әдеби шығармалар («Ер Сайын» және «23 жоқтау») жазды, бірақ «Жаңа емледе» атап көрсеткен әліпби жүйесін жасау арқылы халықтың дамуына одан да көп үлес қосты. Байтұрсынұлының осы және басқа да еңбектерінде оқулықтың, кітаптың оқу процесіндегі маңызы өте зор екендігін, педагог-психолог пен педагог-әдіскер тұлғасына педагог-жазушының да қосылуы керектігін көрсетеді.

Үшінші бағыт - мұғалім, оқушы және оқулық арасындағы байланыс дамыған педагогикалық технология болуы.

Ахмет Байтұрсынұлының педагогикалық қызметі басталғаннан бері жүз жылға жуық уақыт өтті, бірақ бұл оның идеялары ескірген дегенді білдірмейді. Ал қазіргі білім беруде біз сол үш қағидаға сүйенеміз. Біріншіден, мұғалім-педагогика мен психологияны білетін

адамгершілігі жоғары адам. Екіншіден, оқулық-бұл оқу құралы, сондықтан ол аз жұмыс істеп, өз отбасына және оның мәдениетіне деген сүйіспеншілікке толы болуы керек. Сонымен, білім беру процесінің барлық элементтерін біріктіретін іргетастың рөлін алдынала белгілі нәтижеге әкелуі керек оқыту ережелерін белгілейтін педагогикалық технология атқарады. Бұл білім беретін үш қағида, ал бұл ережелерді тізгінге алған адам «Мұғалім - мектептің жаны» деп атауға құқылы.

Жүз жыл бұрын өмір сүрген А. Байтұрсынұлы заманауи педагогиканың негізін қалады, сондықтан оны тек өткен мұғалім ғана емес, болашақ мұғалімі де атай алады.

Қазақ даласының ұлы ұстазы, Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының ұмтылысы бүгінде Тәуелсіз Қазақстанның әлемдік білім беру кеңістігіне бағдарланған жаңа білім беру жүйесінде, өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайларда өмір сүруге ғана емес, сонымен бірге оны жақсы жаққа өзгерте отырып, қазіргі шындыққа ықпал етуге дайын бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыруға іске асырылуда.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Байтұрсынұлы, А. Қазақша оқыту туралы // Қазақ. -1913 ж. б.199-200.
2. Байтұрсынұлы, А. Бастауыш – белгілер жүйесі// Жалын, -1989. - б.203-205.
3. Байтұрсынұлы, А. Мектепке мұқтаж // Қазақ. -1914, -№62. б.196-198.
4. Байтұрсынұлы, А. Оқу туралы А. Байтұрсынұлы. // Қазақ. -1913 ж., - No 11. - б.199.
5. Қ.Аюбай Ф.С.Қалиев, Қазақстанның педагогикалық ой антологиясы// - Алматы: - Сөздік, 2012.-Т.1. - 448 б.

БАР САНАЛЫ ҒҰМЫРЫН ҒЫЛЫМҒА АРНАҒАН ТҰЛҒА

Байдулатова К.И.

*Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқытушысы
«№2 жалпы білім беретін мектебі»КММ
Ұлытау облысы, Ұлытау ауданы, Шеңбер ауылы
Қазақстан*

Қазақтың маңдайына біткен текті тұлғалар қатары жетіп артылады. Солардың бірі және бірегейі - Ахмет Байтұрсынұлы. 1872 жылы Сарытүбек ауылында шыр етіп өмірге келген нәрестеге атасы Шошақ ауыл молдаларын шақырып, азан шақырып атын қойыпты.

Алайда, Алашқа аты әйгілі Ахмет Байтұрсынұлының нақты туған күні тарихта үлкен дау тудырады. Аталған мәселе бойынша бірнеше пікір қалыптасқан. Көп жерде туған күні 29 қыркүйек деп белгіленсе, ал, Ахметтің жеке жазбаларында, құжаттарда «5 қыркүйекте дүниеге келдім» деген сөздер жазылған. Сондықтан, ұлт зиялысының нақты туған күні талас тудырады.

Жастайынан зерек, ерекше алғыр бала Ахмет Байтұрсынұлы алғашқы сауатын ауыл молдаларынан ашып, кейін Торғайдағы екі сыныптық орыс-қазақ мектебіне оқуға түседі. Өзін үздік қырынан танытқан ол, білімін жетілдіру мақсатында Орынбордағы 4 жылдық мектепте біліктілігін жалғастырады. Оқуын сәтті аяқтаған соң, бірден ұстаздық салаға бет бұрып, Ақтөбе, Қостанай және Қарқаралы уездеріндегі қазақ-орыс мектептерінде сабақ береді.

А.Байтұрсынов мұғалімдер даярлайтын оқу орнын бітірісімен, 1895 жылдан бастап 13-14 жыл бойы бала оқытумен шұғылданады. 1895 – 1909 жылдар арасында ауылдық, болыстық бастауыш мектептер мен 5-6 жылдық екі кластық училищелерде мұғалім болып қызмет атқарады. Бала оқыта жүріп, сол оқыту ісіне қажетті жағдайларды қарастырады. Ең алдымен қазақ балаларының сауатын қазақша ашатын ұлттық жазу таңбалары (графикасы) бар ма, екіншіден, оқыту жүйесі жолға қойылған, үкімет тарапынан ашылған мектептер бар ма, үшіншіден, ондай графикасы мен мектебі болған күнде қазақ тіліндегі